

Др Бранислав ПЕШИЋ
Др Божидар РАСПОПОВИЋ

УЛОГА КЊАЗА НИКОЛЕ У РАЗВОЈУ САНИТЕТА (ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ) У ЦРНОЈ ГОРИ

Протеклих стољећа па све до двадесетих година XX вијека свијетом су харале велике морије тешко укротивих заразних болести, као што су: куга, колера, велике богиње, маларија, туберкулоза, шпанска грозница и друге. Предузимане су ригорозне мјере, са мање или више успјеха, зависно од степена развијености здравствене службе, цивилизације и економске моћи, да се оне зауставе или побиједу. Шта је на том плану радила Црна Гора?

Без љекара и здравствене службе није била у могућности да идентификује болести, а још мање да се припреми за њихово евентуално спречавање. Обавјештавана је о њима од свог окружења, а нарочито из Котора. Тако је млетачки провидур из Котора 1765. године јавио владици Сави о појави куге у Албанији, на што је Сава одговорио:

„Ми смо сваке недјеље шиљали своје људе да гледају иде ли та болест напријед ка нама, ма, фала богу, овамо се не примиче, но како је љетос било у Подгорици и преко Подгорице, тако је и данас и сада Црна Гора и Ријечка нахија, Црмничка нахија и Жабљак, и пут Скадра то је све здраво, фала богу, а ми често пишемо главарима да се свако чува, и чувају се добро, а бог ће све очувати..?”

Петар I имао је више сазнања о погубним посљедицама заразних болести по здравље народа, па је и предузимао ригорозне мјере за њихово спречавање. Знао је да се превентивним мјерама може предуприједити поједина болест.

Само двије године након епохалног Јенмеровог открића (1796) тражио је од которског провидура да се у Котору обави „писање” (вакцинисање) групе младежи из Црне Горе, чему је удовољено.

Из документације – писама Петра I (1803-1818. године), која је упућивао которским одговорним личностима, констатује се да је он систематски пратио епидемије куге не само у Црној Гори већ и у њеном окружењу. Предузимао је мјере, од превентивних до најригорознијих, укључујући и спаљивање умрлих и

њихових кућа, са свим иметком у њима, па се тим поводом и жалио которском поглавару Орловићу да наилази на отпор, што је умањивало резултате његових напора.

И настављачи династије Петровић наставили су традицију борбе за чување здравља, нарочито од поморних болести.

У одсуству организоване здравствене заштите, све су мјере биле парцијалне и недовољне. Ево како је књаз Никола кратко, али јасно, описао епидемију колере која је захватила Црну Гору 1867. године:

„Година 1867. била је једна од оних из којих је сплетен мученички вијенац у Црној Гори. Те године уљеже непријатељ за којег је народ црногорски дотле само чујао, а мислио да ни он не може продријети у његове високе врлети. Али пред овим непријатељем стајаху Црногорци немоћни с прекрштенијим рукама, гледајући само пустошење дотле никад невиђено, Црна Гора поста заиста црна. То је била колера. Она је понијела много јунака који су турској сили лако одолијевали”.

За „кољарне” године из тог периода Тихомир Ђорђевић је казао да су „жњеле људе као пшеницу”.

Тако крупни проблеми тешко су погађали црногорски народ лишен организоване санитетске службе и љекара.

Негдје до шездесетих година XIX вијека друштвено-историјске, политичке и економске прилике у Црној Гори нијесу пружале довољно услова за организовање одговарајућег санитета, који је у том периоду био појам здравствене службе. Насупрот томе, етномедицина је била веома заступљена, могло би се рећи и развијена. Истина, владари и понеки имућнији главари били су у прилици да за себе и своје породице ангажују поједине љекаре из Котора и Будве. Међутим, остали становници били су препуштени надриљекарима, народним „видарима”.

Први пут књаз Данило, у споразуму са француском владом, доводи у Црну Гору војне љекаре за дворске потребе. Додуше, пружали су услуге и становницима Цетиња и ближе околине, али не и у оном обиму на основу којег би се могло сазнати о нивоу здравља становништва.

Књаз Никола је наставио започето дјело свог претходника. Он, поред француских, ангажује и љекаре из других земаља: Грчке, Чешке, Италије и Далмације. Помињу се: др Јован Аслани, Грк др Тедески и др Јаков Панираци као дворски љекар (1860-1862). Међу овим љекарима нарочито се истиче др Јован Ђустинијан, по свој прилици, Италијан родом из Далмације. Овај период представља почетак организоване медицине у Црној Гори и зачетак научне медицине, чему је највише допринио Француз др Алфред Булоњ који је, поред лијечења становништва написао и врло опширну књигу о Црној Гори и Црногорцима „Le Monténégro et ses habitants” – „Црна Гора и њени становници”. У њој по-

дробно описује, између осталог, народно лијечење, хигијенске прилике, начин исхране, одијевање, обућу, разне обичаје, болести, празновјерје и др. Посебно је дао вриједне описе народног лијечења разних болести и видара. Булоњ је остао у Црној Гори четири године (1866-1870).

Други Француз значајан за развој медицине у Црној Гори, свакако, је др Густав Фриле, који је у својству дворског љекара остао 10 година (1870-1880). Попут свог претходника, написао је студију о Црној Гори и Црногорцима: „Савремена Црна Гора”. Читаво једно поглавље (XV) посветио је здравственим приликама.

Ова два француска љекара у периоду од 14 година свога боравка у Црној Гори реализовали су два обимна научно-истраживачка пројекта који представљају почетак примјене научне мисли значајне за процјену здравственог стања и услова живљења становништва Црне Горе. Несхватљиво је да ова два дјела ни до данас нијесу преведена, а било би добро ако то уради ЦАНУ.

Поучен сазнањем о погубном страдању народа од заразних болести и тешких оболијевања, књаз Никола је посветио велику пажњу чувању здравља становништва. Заузео се за ангажовање љекара. То је чинио личним захтјевима, а увео је и институцију „стечаја” или конкурса. Већ 1875. године долази значајан број љекара у Црну Гору, међу којима су: др Милан Јовановић – Бомбајски, др Теодоридес Јанко – Грк, др Валерије Томић, са Брача, др Роко Мишетић из Дубровника, др Јован Мишић из Сарајева и др Скарпос – Грк.

Преломна година за организацију и развој црногорског санитета била је 1871. када је искључивом заслугом Књаза Николе почела изградња цетињске болнице (1871-1873). Наиме, књаз је одлучио да се сви поклони-дарови дати поводом рођења његовог сина Данила – престолонаследника, продају и од тог новца сагради болница за становништво и рањене ратнике. Тако је болница подигнута за непуне 3 године и названа „Данило I”. Постала је центар окупљања знаменитих љекара и расадник великог броја здравствених кадрова. Одржала је и сачувала своју сјајну традицију која траје преко 120 година, све до данашњих дана.

Књаз Никола је био досљедан у реализацији своје замисли да се у Црној Гори изгради што више болница.

Један дио најљепше грађевине у Подгорици – војне касарне био је уређен за боравак Књаза, који он није прихватио, већ је издао наредбу да се одреди за болницу, и да се прошири. Овом болницом од 1891. године руководио је љекар др Митар Радуловић, и она је пословала веома успјешно. И болница у Никшићу саграђена је од поклона који су пристигли поводом удаје књажеве кћерке Зорке, чије је име и добила. На основу истраживања, која је обавио др Петар Миљанић о душевно болесним у Црној Гори, Књаз је одлучио да се од добровољних прилога који пристижу Црној Гори из Дубровника и других крајева сагра-

ди болница за „умоболне”. На Браленовици код Даниловграда саграђена је специјална болница у периоду од 1898. до 1901. године, а њен управник био је др Јован Кујачић.

Воља књажева је поштована и од стране бројних мисија Црвеног крста које су на подручју Црне Горе формирале болнице, привремене али веома значајне, како за војне потребе тако и за болесне становнике.

Могуће је да није случајно то што је књажев дворач у Подгорици 1925. године прилагођен за болницу која је успјешно функционисала све до 1974. године.

У немирним и ратним временима из турске војске прибјегло је у Црну Гору неколико љекара разних националности. По књажевој вољи указано им је гостопримство и дато повјерење за рад у црногорском санитету. Распоређивани су у већа мјеста Црне Горе.

Тада је (1875) пребјегли из Спужа, др Коста Јанча, постављен за љекара у Даниловграду, гдје је већ 1876. године оформио привремену болницу у којој је лијечено преко 5.000 рањених и болесних. У њој је лијечен и војвода Марко Миљанов.

Из преписке овог љекара са војводом Божом Петровићем види се да му је било повјерено и лијечење од тзв. француске болести (сифилис). Био је у том периоду у Црној Гори и значајан број љекара добровољаца и Грка, Италијана, Швајцараца, Срба и других. Створени су услови за, у оно вријеме, савремено организовање црногорског санитета. На захтјев књаза Николе (1878), хитно се уредило санитетско одјељење у саставу Министарства унутрашњих дјела, за чијег је начелника постављен управник болнице „Данило I”. Књазу је било посебно стало да се што више уради за најпрече потребе, за чување и подизање народног здравља. Он је наредио да се распише општи стечај-конкурс за љекаре, како би се обезбиједиле основне санитетске потребе на свим подручјима државе. Лично се ангажовао да се на Цетиње позове др Милан Јовановић-Батут, љекар из Сомбора, ради организовања санитета у Црној Гори на савременим основама. Доктор Батут се одазвао књажевом позиву и дошао на Цетиње 1880. године. Постављен је за начелника санитета и управника болнице „Данило I”. Као ђак великих европских медицинских школа, а већ са богатим практичним сомборским искуством, др Батут је предузео мјере за сређивање Санитета Црне Горе, а посебно болнице „Данило I”. Као врстан познавалац потреба у области заштите здравља народа, здравственог просвјештавања и подизања здравствене културе, др Батут је свој већ афирмисан часопис „Народно здравље”, који је излазио у Сомбору, преселио на Цетиње гдје је излазио петнаестодневно. Да би сагледао здравствено стање становништва и проучио здравствене прилике, др Батут је обишао Црну Гору и о својим сазнањима 16. јула 1881. године поднио књазу Николи веома опширан реферат, у којем је са „незнатним недостацима” изнио први пут потпуну и праву слику здравственог стања у њој. Неке предлоге цитирамо:

„Ваша Преузвишености, Частна ми је дужност, да Вашој Преузвишености у неколико црта насликам санитетске прилике наше домовине, и да поднесем своје мњење у тој ствари.

Народно здравље у Црној Гори није најповољније. Озбиљан и непристасан посматрач неће требати дуго, те ће доћи до увјерења, да је здравље и физичка снага Црногораца далеко лошија него што би се могло очекивати”.

У опширном излагању говори о болестима које је утврдио при инспекцији: о сифилису, маларији, реуматизму, пантљичари, тифусу, дизентерији, дифтерији, неуралгији, кожним болестима, шкрофулози и лимфатичности, камену у мјехуру. У болести уврштава и посљедице од рањавања. У овом извјештају др Батут описао је и стање на подручју Зете, гдје је маларија харала, па истиче:

„Ово подручје одликује се особитом јачином маларијске заразе, и даје безброј маларичних болесника са врло тешким пјавама и opakим посљедицама. Велики дио становништва тих крајева болује цијело љето, па кад тобоже преболи није више за прави живот. Далкови, плаштанице, маларијске кахексије, хидропсије и читава поворка других тешких посљедица овладају снагом и животом, да већ ни себи не ваља”.

И даље:

„Ово су, Ваша Преузвишености, тек искуства од једне године, и тек махом пробрани појави, који би се може бити, бољим и дужим испитивањем и удвостручили. Али већ и то је сувише доказа, да је здравствено стање у Црној Гори сасвим лоше, и да Црногорац није она чила, снажна кроз здрава конструкција (састав), која се обично налази у народу просте нарави. Неке појаве као да то оправдавају, површно посматрање доказује сасвим противно, али право искуство и статистика доказало би ову истину сасвим.

На поједине примјере здраве конституције нпр: на поједине примјере дубоке старости, челична здравља, грудне тјелесне снаге и дурашности, богате плодно-висности итд., одговорила би тачна статистика укупним посматрањем свих прилика и све земље, и доказала би да Црногорац конституционално опада, да је брзовек и кратковек, да мало рађа а још лошије одгаја, да му уопште физичке и материјалне снаге нестаје.

Ваша Преузвишености! Веома бих радо ублажио горчину ових ријечи, али ми је ова истина с једне стране дужност, а с друге глас савјести и искреног саучешћа. Рад бих, да за напредне задатке Црне Горе ова земља роди и спреми физичко и морално развијене синове, као што је до сада рађала јунаке. Рад бих, да

овом искреном ријечју расвијетлим оно што се до сада скривало и да оном збиљом подсетим на посао, који заслужује прво благо народа, највећа снага његова, а то је здравље.

За старање око народног здравља и физичке снаге, рекао је недавно један од првих енглеских државника, веома значајну ријеч: „Народно здравље ваља да је прва и најглавнија брига сваког државника, и свака влада је на рђавом путу, која из будикога разлога заборавља на здравље и физичку снагу грађана. Заборавити на то, значило би заборавити на основ свакоме напретку.” Значај и истина тих ријечи сасвим су јасни.

Узмимо државу којег му драго система, узмимо владу којег му драго правца, узмимо државне смјерове којег му драго народа – увијек и увијек истиче се та једна истина, да се само с држављанима долази до циља, да се добра кућа зида само из здрава материјала, да само здрав и физички напредан држављанин даје добру подлогу за успијевање. Такав држављанин потребан је нашој држави сада тим више, што је она новим положајем примила задатке, за које поред јунаштва ваља мушке снаге и друштвености особите врсте, за које ваља мирна, али трајна постепеност, а та је основана у органском напредовању.

Али и да не захватамо тако далеко, него да погледамо у сасвим обичан живот нашега држављанина, па ћемо се опет морати увјерити да му је здравље и физичка снага најпреча. Шта ће сиромаш Црногорац с болесником, са глухим, слијепим, кљастим и богаљастим? Ко ће да га храни? Колико падне радне снаге у најплодовитијим крајевима у највећој преши онда када Зетом, Љуботињем, Црмницом, Баром и другим мјестима завлада наспутна грозница, тифус, тифоид или срдобоља? Колико се утроши здраве снаге, времена и људских живаца око тих болесника на његу и лијечење. Шта ће кућа, када болесна мајка породи јато болесне и гњиле дјеце? Како је на огњишту угасника, гдје се дјеца не рађају? Загарач и Пјешивци су Содом и Гомора, на које се замало нико обрнути неће, па шта ће им онда јадан живот?

Према овим озбиљним појавама и њиховим неизбјежним посљедицама ваља дакле свом снагом устати. Ваша Преузвишеност знала је увијек уважавати моје разлоге у том смјеру, те се и сада од ње надам, да их неће одбацити, тим мање, што смјерају на једну од најпрешнијих поправака у државној управи. С тога сам и слободан да пред Вашу Преузвишеност изнесем неколико предлога, који смјерају на то, да се очува, одржи и унаприједи народно здравље, као најбоље уздарје ове државе.

Као прву и најпрешнију потребу стављам органе, који ће непосредно над тим бдити, а то су љекари. У најновије доба отпуштени су сви љекари из унутрашњости Црне Горе из државне службе, и према томе остао је на 200.000 душа само један једини љекар. У Америци је један љекар на 600, у Француској на 1000, у Аустрији на 2000, па чак и Србија даје једног лекара на 10.000, само

Црна Гора има једног љекара на 200.000 душа. То је ужасан несразмјер и тиме још већи, што се према искуству осведочило, да је у Црној Гори необично много тешких болесника.

Тај несразмјер осјећа се и у пракси. Народ из најудаљенијих крајева ломи се по неколико дана хода, док дође пола мртв до цетињске болнице до лекара. Цетињска болница претура на годину по моме бјележењу које у самој кући, које амбулантно до 5.000 болесника, а то је за овај народ и за ове путове ужасно. Рачунамо ли да сви ти болесници тек у крајњу нужду крену на тако тежак с трошком скопчан пут, онда морамо рачунати и да их болује још пет пута више без које љекарске помоћи. Кад би се код болесника прорачунала боловањем и смрћу изгубљена радна снага и новац, би ли се онда могло сумњати, да је много корисније платити бар 5 добрих љекара, растурити их по земљи, да су народу на невољу, да га чувају од разболијевања, да лијече болеснике, да им скрађују боловање и најпосле да избављају од смрти.

Колико је тиме уклоњено муке и рада, колико је добијено радном снагом и физичким напретком? Један живот треба да нам је драгоцјен, и ми га у рату чувамо, а 200.000 живота остављено је ево без сваке заштите и помоћи у приликама које су опасније од пушке и топа већ тиме, што испред јунаштва не узмичу.

Према овоме предлажем Вашој Преузвишености систематисање мјеста окружних љекара са годишњом платом од 3.000 франака: 1) за Бар, 2) за Улцињ, 3) за Никшић, 4) за Подгорицу 5) за Колашин. Толику награду систематисањем стога, што мислим да праве користи чине само добри љекари у којима ће народ имати повјерење, а доброга и савјесног љекара стећи ћемо у нашим мучним околностима само тиме ако му обезбиједимо материјално стање. Та је награда још сувише мала, када се узме награда, коју даје Бугарска или Србија, и кад се помисли да су тамо и живот и пракса љекарска посве лакши. Тек с том наградом можемо се надати правим љекарима, а не полутанима, искреном заузимању – дакле некоем успјеху”.

У овом извјештају др Батут је изнио и своје мишљење о организацији Санитета Црне Горе, о борби против надриљекарства, о потреби за ветеринарском и апотекарском службом. Заложил се за издавање посебног листа (новине, часопис) о здравственом просвјешћавању. За те потребе он је из Сомбора преселио редакцију часописа „Здравље” (Љекарске поуке народу), који је излазио на Цетињу од 1880. до маја 1882. године. Изашло је само 6 бројева. Часопис „Здравље” – цетињско издање је за црногорску медицину камен темељац. Тиме се потврђује његова дуговјечност, без обзира на краткоћу излагања.

Одмах послје ослобођења Подгорице књаз Никола је примио у службу др Скрапроса – Грка и поставио га за љекара. Тада је дошао и први љекар муслиман, др Аблак ефендија Решић. Варошка власт је довела тада из Скадра др Са-

ламбра Атанасија, родом из Тесалије, који је медицину студирао у Цариграду и Атини. Био је војни љекар у Скадру, Подгорици и Спужу. Послије ослобођења радио је у Подгорици три године.

Појавио се у Подгорици у то вријеме и извјесни доктор Саглез Лефлуфес, који је убрзо протјеран из Подгорице, а из Црне Горе, као варалица и мамипара.

Године 1881. на „стечај” – конкурс јавио се тек дипломирани љекар др Петар Миљањић. Лично је Књаз одлучио да буде постављен у Подгорици, због општих здравствених прилика у том граду и његовој околини.

Доктор Петар Миљанић, рођен 1852. године, матурирао је у Београду, гдје је са изузетним успјехом завршио и правни факултет 1876. године, а потом и медицински факултет у Москви 1881. године. У Подгорици је за веома кратко вријеме постигао изванредне успјехе у сређивању општих хигијенских услова, сузбијању надријекарства, а сачинио је и предлог да се у Подгорици изгради нова савремена болница по узору на руске опште болнице. Он је први љекар у Црној Гори који је увео систематско „писање” – вакцинисање против великих богиња.

Цијенећи да је др Петар Миљанић изузетан љекар, веома стручан и амбициозан, Књаз је без оклијевања прихватио да му одобри о трошку државе стручно и научно усавршавање. Усавршавао се у Бечу и Паризу, а у Висцбургу је успјешно одбранио докторску тезу 1884. године и тако постао први доктор медицинских наука у Црној Гори.

У неколико наврата покушано је да се др Миљанић из Подгорице премјести у Никшић ради сређивања санитарских прилика у том мјесту. Жестоко се успротивио тој наредби, чак и пријетњом да ће напустити Црну Гору. Међутим, по завршетку доктората прихватио је одлуку Књаза да дође на Цетиње и преузме дужности начелника санитета Црне Горе и управника болнице „Данило I”. Слиједећи наслијеђено од др Батута а користећи новостечена знања и искуства европских центара у којима је боравио, др Миљанић је утемељио научно-истраживачки рад у црногорском санитету. У болници „Данило I” организовао је савремену и модерну хируршку службу, у којој је примјењивао све методе тада познате у Европи и свијету из разних хируршких области, а нарочито из абдоминалних и грудних, а и специјалистичких за очне болести, гинекологију и урологију. О раду и резултатима црногорског санитета, раду болница и оболјевању становништва са својим стручним и научним радовима богато је информисао српску, европску и свјетску медицинску јавност. Из области његовог санитарског и медицинског стваралаштва као трајан допринос издвајамо за ову прилику: оснивање судске медицине, реализацију неколика научно-истраживачка рада од којих су најзначајнији: из области очних болести, душевно оболелих и ментално заосталих. Од веома великог значаја за Санитет Црне Горе

несумњиво је његово дјело „*Правила, њројиси и наредбе о саниџејској сџруци Црне Горе*”, што је у суштини први закон у санитетској служби.

Цијенећи од каквог су значаја ови прописи за развој црногорског санитета и регулисања односа у њему, књаз Никола је 14. новембра 1891. године својеручно потписао највишу одлуку сљедећег садржаја:

„По налогу Ђ. В. Господара Књаза санитетски одсјек Министарства унутрашњих дјела израдио је *Правила о уређењу саниџејсике сџруке и њројисе њројив заразних болесџи на сџоци*. По свестраном разматрању његово Височанство благовољело је на оригиналу својеручно написати:

Усвајам предложени нацрт мог Министра унутрашњих дјела и наређујем му, да се стара о тачном извршавању ових Правила и Прописа, а свима и свакоме да им се поковају.

Цетиње, 14-ог новембра 1891.

Никола I. с. р.”

Права је срећа за медицину у Црној Гори што је др Батута наслиједио др Петар Миљанић који је његово тек започето дјело одмах преузео и наставио са истим познавањем посла, истом љубављу и енергијом човјека његове вриједности, спреме и воље.

Дакле, др Миљанић је творац модерног система здравства, савременог здравственог законодавства, савремене медицинске науке, наш најстарији медицински писац, љекар стваралац, борац за правилан статус и положај љекара у друштву. Изборио се код књаза да се љекари изједначе у платама са сенаторима, од 180 наполеона или 3.600 франака у злату годишње.

У његову част, поводом стогодишњице рада болнице „Данило I” (1873-1973), Друштво љекара Црне Горе установило је „Плакету др Петар Миљанић” која се додјељује годишње једном љекару из Црне Горе за допринос развоју здравствене службе и медицинске науке у Црној Гори.

Историчари медицине, љекари савременици, љекари који се баве проучавањем црногорског санитета и медицине у Црној Гори написали су бројне студије, научне радове, саопштења и приказа о др Милану Јовановићу – Батуту и др мед. наука Петру Миљанићу. У њима су истакли и заслуге књаза Николе за организовање и развој санитетске службе Црне Горе.

Књаз и школовање љекара

На овим подручјима била је снажно присутна етномедицина. Примјењивали су је разни травари, врачаре, народни видари, а нарочито ранари. Ови су се посљедњи вјероватно појавили под снажним утицајем бербера-хирурга који су радили у приморском појасу, нарочито на подручју Котора. У другој половини

прошлог вијека Црном Гором су суверено владали народни видари Иличковићи, које је Књаз, под утицајем становништва, веома уважавао. Некима од њих додјељивао је уважена звања, до официрских чинова. И о њима су медицински историчари објавили бројне приказе са оцјенама њиховог рада.

Француски љекари Булоњ и Фриле покушали су указати на велику присутност надриљекара и враџбина у народу, о чему су имали негативна мишљења. Нема доказа о реаговању Књазу на те примједбе, па се може мислити да он то намјерно није учинио. Међутим, др Батут и др Миљанић били су категорични у захтјеву Књазу да се предузму енергичне мјере за сузбијање и истребљење надриљекарства. Књаз је уважаио њихове предлоге, али је по свој прилици, био неспреман да их примијени и на породицу Иличковића.

Вјероватно је Књаз имао у виду двије значајне чињенице: прва је да су у народу, а нарочито код рањеника, уживали велики углед, а друга, да су љекари странци, а и други, прије Батута и Миљанића, имали респекта према њиховом раду и њиховом односу према рањеницима. Наводи се примјер швајцарског љекара др Февријера и апотекара Геца који су били делегати односно изасланици међународног Црвеног крста поводом оснивања Црногорског Црвеног крста и који су као чланови те мисије боравили 1876. године око 3 мјесеца у болници смјештеној у Жупском манастиру крај Никшића. У њој су затекли Иличковиће који су указивали помоћ рањеним и болесним. Уважили су њихово присуство, али су ипак издиференцирали послове које могу обављати, уважавајући њихово лаичко искуство и повјерење рањених и болесних.

О народној медицини, надриљекарству, видовњацима, гатарима и другим видовима лаичког лијечења оставио је опширан и богат рукопис проф. др Филип Шоћ, а који, на жалост, ни до данас није објављен.

У првих двадесет година владавине књазу Николе одвијали су се бурни догађаји који су се збивали углавном на штету народног здравља. Књаз се несумњиво залагао да се, колико су то дозвољавале могућност, узроци и максимално ублаже посљедице. Како је напријед истакнуто, постизани су успјеси и сигурно се улазило у све већу организованост, до конституисања државног санитета 1878. године.

Начелници санитетске управе, уз снажну подршку Књазу, заложили су се да сва подручја државе буду обезбијеђена једним до два љекара. Већ осамдесете године цетињска болница „Данило I” бива савремено и модерно медицински организована, а под њеним утицајем развијају се подгоричка и никшићка болница.

У извјештају Књазу о здравственом стању народа и другим санитетским приликама, који је доктор Батут поднио 1881. године, који смо на почетку овог рада цитирали, снажном ријечи указао је на сљедеће:

1. Народно здравље у Црној Гори није најповољније здравље и физичка снага Црногораца далеко је гора него што би се могло очекивати. У вези с тим, обраћајући се Књазу, каже: „Веома бих радо ублажио горчину ових ријечи, али ми је ова истина с једне стране дужност, а с друге глас савјести и искреног саучешћа”. Очигледно, да би ублажио тежину ових ријечи Батут додаје: „Рад бих, да за напредне задатке Црне Горе ова земља роди и спреми физичко и морално развијене синове, као што је до сада рађала јунаке. Рад бих, да овом искреном речју расвијетлим оно што се до сада скривало и да оном збиљом потсјетим на посао, који заслужује прво благо народа, највећа снага његова, а то је здравље”.

Он Књаза подсјећа на ријечи једног од првих енглеских државника:

„Народно здравље ваља да је прва и најглавнија брига сваког државника, и свака влада је на рђавом путу, која из дубоког разлога заборавља на здравље и физичку снагу грађана. Заборавити на то, значило би заборавити на основ сваком напретку”.

2. Веома оштро је указао на статус и положај љекара. Изразио је запрепашћење и дубоку забринутост што су сви љекари у Књажевини отпуштени из државне службе. Предложио је Књазу да уради систематизацију мјеста окружених љекара (са годишњом платом од 3000 франака) за: Бар, Улцињ, Никшић, Подгорицу и Колашин. По свој одлуци Књазу није била по вољи оштрина ријечи др Батута, што се да закључити по њиховим захлађеним односима, а највише по томе што је Књаз без противљења прихватио његов одлазак из Црне Горе.

Доктор Батут је упорно инсистирао да се обезбиједи што већи број високостручних љекара, и то путем стечаја а и њиховог последиједипломског стручног усавршавања у Цетињу. Повео је иницијативу да се на Цетињу оснује медицински факултет, истичући да га само три европске државе (Црна Гора, Србија и Бугарска) нијесу основале.

Књаз се лично заложи да се одабере један број црногорских младића, добрих ђака, и упути у веће европске центре на школовање за љекаре. По његовој наредби у Русију су упућена 4, док је 6 упућено у Праг, Женева, Цирих и Грац. По њиховим резултатима на студијама показало се да је избор био изванредан. Студирали су вриједно и уредно, а истовремено учили и стране језике. Посебно треба истаћи да је сваки од њих приликом оружаних сукоба долазио у Црну Гору да би, као санитетски радник, указао помоћ рањеним и обољелим. Један од најталентованијих студената, свакако био је Анто Гвозденовић. Још као средњошколац прве генерације истицао се даровитошћу, у ком је периоду научио 3 језика – њемачки, француски и италијански. Већ након прве године студија у студенсткој делегацији императорског московског Универзитета учествовао је на свјетским студентским конгресима у Берлину и Лондону. У јеку херцеговачког устанка (1875) враћа се у Црну Гору да би учествовао у ослободилачком ра-

ту противу Турака. У исто вријеме на Цетиње стиже дописник лондонског „Тајмса” Стилман, иначе амерички дипломата, сликар и публициста. Књаз одређује Гвозденовића за његовог пратиоца и драгомана (преводиоца). Касније ће Стилман о овом медицинару у својој књизи 1876. године написати многе похвале, истичући његову храброст и сналажљивост. Антова прва „ратна крштења” касније су га учинила и судиоником шест ратова, од Плевне и Једрена, кроз Туркменију, до Порт-Артура, на Далеком истоку, што му је обезбиједило славу врсног ратника и војсковође. Био је у чину генерал-лајтната Руске санитетске службе. Често је боравио у Варшави и Паризу. Први пут је пензионисан 1900, а други 1910. године (на Цетиње је дошао 1911. године). У балканским ратовима био је ађутант и савјетник краља Николе I. Уочи Првог свјетског рата 1914. године отпутовао је у Париз. Као црногорски држављанин и руски генерал, постављен је у француској савезничкој војсци за помоћника шефа санитета свих француских армија у Главном штабу. Крајем 1915. године поново се нашао на Цетињу и прихватио ранију дужност у краљевској резиденцији. Средином 1918. године др Анто Гвозденовић постао је изванредни посланик и опуномоћени министар Краљевине Црне Горе у Вашингтону. На овој дужности показао је видне резултате, упркос сметњама које су му приређиване. Крајем 1918. године (20. окт) др Анто је у Њујорку организовао „црногорски дан” у част најмање земље ратне савезнице. Хроничари су записали да је то на тој величанственој прослави са црногорском заставом говорио др Анто и да је присуствовало више душа него што је у то вријеме Црна Гора имала становника.

Под будним оком и пажњом књаза Николе последњу деценију прошлог вијека карактерише сталан и систематски развој црногорског санитета и школовање љекара, уз апсолутну подршку Књаза, уз изузетно стручни и научни рад, о томе се бринуо др Петар Миљанић. За савремену организацију санитетске службе припремио је и савремену законодавну регулативу. Исказана је правилима, прописима и наредбама у санитетској струци Књажевине Црне Горе. У вези са тим, Књаз је 14. новембра 1891. године својеручно потписао *Највишу одлуку*, сматрајући да је то и највиши закон у овој области којег се имају сви придржавати.

Овим се законским документима први пут у Књажевини након упорног залагања ставља забрана надриљекарству, а уз дефинитивну сагласност и самог Књаза.

Основна одредба гласи:

„1. Нико у Црној Гори не може вршити љекарску практику, називати се мидигом, нити добити службу као лијечник, ко није редовно свршио медицинске науке и добио диплому на једном од признатих европских Универзитета...

2. У мирно вријеме сви љекари у Књажевини стоје под управом Министарства унутрашњих дјела...

Управник болнице „Данило I“, уједно је и референт или шеф санитетског одјека у Министарству. Оно ће по могућству поставити државом плаћене љекаре у свима окружним мјестима. Поједине вароши, племена или нахије моћи ће себи набавити и прирезом издржавати доктора по предходном одобрењу Државног савјета”.

Ово модерно законодавство нормативно регулише права и обавезе љекара, вриједност њиховог рада. Уводе се санитарно превентивне мјере, јавна хигијена, борба противу заразних болести и калемљење против великих богиња, као изричита законска обавеза. Уређује се промет љековима.

Болница је за болесне људе, и према томе у њу ће се примати болници, имућни и сиромаси, без разлике вјере, пола, узраста и народности. До детаља се одређује начин коришћења болница и у том смислу улога љекара и надлежности власти.

Прописи посебно регулишу питања од интереса за спречавање и сузбијање заразних болести, дужности ветеринара и надлежних власти.

Донесена је посебна министарска наредба о уређењу цетињске апотеке, коју је основао и њом руководио први апотекар Јован Дреч.

Установљењем стајаће војске 1896. године, Књаз је одредио др Новицу Ковачевића – Граовског да организује војни санитет и поставио га за његовог начелника. Доктор Ковачевић је завршио медицинску науку у војној медикохируршкој, хирургијској акорелији у Петрограду, што му је био изванредан основ да организује савремени војни санитет.

Указом од 5. јануара 1905. године добио је ранг санитетског командира. Био је стални наставник официрске школе на Цетињу, а по одлуци Министарства војног 18. фебруара 1906. године отворен је први курс за школовање војносанитетских помоћника, за који је узиман по један питомац из сваке бригаде. Аутор наставног плана био је др Ковачевић и руководио је школом. Ово је образовање трајало двије године, а по завршетку питомци су произведени у „санитетске десетаре”. Многи од њих су постали санитетски официри, носиоци санитетског грба.

Књаз и хуманитарне организације

У црногорско-турском рату 1862. године био је већи број рањених и страдајућих. Суочен са насталим проблемима и веома великим тешкоћама, Књаз и Влада су се обратили већ основаним хуманитарним друштвима у Европи, посебно оним у јужнословенским земљама. Помоћ је пристигла из разних земаља (Војводине, Србије, Хрватске, Русије, Чешће, Грчке и др.). У свом дјелу о овом рату опширно је изнио податке академик др Бранко Павићевић.

На Књажев позив Црногорци су несебично помагали рањене и страдајуће у свим ратовима. Књаз је одлучио да се и у Црној Гори оснује, по узору на друге

земље, добровољно хуманитарно друштво. То је урађено 3. августа 1875. године. Оснивач је *Одбор за помоћ сирочадијум Херцеговцима*. Предсједник овог Одбора био је митрополит Иларион Рогановић. Одбор је у своја правила рада уградио принципе Женевске конвенције Међународног Црвеног крста којом је обухваћена и заштита заробљеника, којих је у Црној Гори било преко 10.000.

У новембру 1875. године Одбор је прерастао у Црногорски Црвени крст са предсједником архимандритом Љубишом, а 29. новембра црногорски Сенат и књаз Никола ратификовали су Женевску конвенцију, чиме је Црна Гора постала члан међународне организације Црвеног крста, међу 22 европске земље. Од свог оснивања до данас Црногорски Црвени крст је незаобилазан фактор у развоју здравствене културе Црне Горе.

Првог јануара 1876. године на Цетиње је стигла делегација међународног Црвеног крста, коју је предводио господин Хумберт, са циљем да упозна нову чланицу, црногорску државу и њеног Књаза.

Књаз је на Бадњи дан приредио величанствен пријем, на којем је господин Хумберт поздравио књаза следећим ријечима: „Ја сам републиканац, али сам испуњен дивљењем и поштовањем према таквом владоцу и таквом народу”.

Делегација је из свог састава одредила једног љекара и једног апотекара да у трајању од 6 мјесеци раде у болници Жупског манастира, а Црногорском Црвеном крсту уручила је поклон од 100 наполеона.

У току јануара исте године у помоћ Црногорском Црвеном крсту пристигла је љекарска мисија Русије, коју је предводио познати професор Универзитета у Кијеву и Москви славни хирург др Николај Васиљевич Склифасовани, чије име данас носи Институт Хитне помоћи у Москви. Другу руску мисију Црвеног крста предводио је такође 1876. године Николај Барпов. Основао је болницу од 50 кревета на Биочу.

Црногорски Црвени крст и личност књаза Николе уживали су велики углед у Међународном Црвеном крсту.

То се потврдило почетком Балканског рата 1912. године, када се на позив Црногорског Црвеног крста из међународне организације одазвао велики број љекара и организација. У првом и другом ратном периоду било је на подручју Црне Горе преко 80 болница, лазарета и превијалишта. Најбројније и најмодерније опремљене екипе биле су из Италије, Француске, Аустрије и Русије. По завршетку своје мисије, оставили су на поклон Црногорском Црвеном крсту средства за рад, санитарски материјал и љекове.

Однос Међународног Црвеног крста према Црној Гори исказао се и почетком Првог свјетског рата, када су у Црну Гору пристигле бројне екипе са свом опремом, међу којима су прве биле грчке, руске и чешко-америчке мисије.

Захваљујући личности Књаза, Црногорски Црвени крст стекао је висок углед и уважавање у међународној организацији Црвеног крста, што је трајно обиљежено и видно заступљено у музеју Института „Анри Динан” у Женеви.

ЛИТЕРАТУРА

- Акад. Јевто Миловић, *Пејтар I Пејтровић-Њеџош*, Писма и документи, књига I 1780-1820. Историјски институт Црне Горе (1987).
- Акад. Бранко Павићевић, *Црна Гора у рајшу 1862. године*, Београд 1963.
- Др Душан Мартиновић, *Порјетности* књиге I, III, IV „Здравље” – Лјекарске поуке народу – Цетиње 1980.
- Др Јован Кујачић, *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*, Београд 1950.
- Др Драго Петровић, *Из историје здравствене службе у Црној Гори*, „Медицински записи”, бр. 20, Титоград 1967. године.
- Ристо Драгићевић, *Здравствена служба Црне Горе*, „Медицински записи”, бр. 25/1971.
- Др Бранислав Пешић, *Здравствено сјтање народа СРЦГ*, „Медицински записи”, бр. 24/1971.
- Др Бранислав Пешић, *Здравствена служба и здравствена култура*, Медицински институт Универзитета Црне Горе, Подгорица, 1995. год.

Branislav PEŠIĆ, D. Sc. &
Božidar RASPOPOVIĆ, D. Sc.

KING NICHOLAS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL CORPS IN MONTENEGRO

Résumé

It happened that health care in Montenegro was given its beginning in the Petrović dynasty. Initiated by Bishop Sava, developed further by Peter the First, health care in Montenegro weighed heavily on the experience of the then medicine. Njegoš and Prince Danilo contributed to its development too, by inviting famous foreign doctors to stay in Montenegro.

Prince Nicholas was one who was quite successful in constituting Montenegrin medical corps and its service on the then modern and sound foundations. Pursuing a rather modern policy, he provided the means for the introduction of the latest European scientific and research achievements in the domain of health service. It was under the auspices of the Prince that famous scholars, renowned medical researchers and scientists visited Montenegro.

His authority of the Prince, King and Ruler, enabled him to educate his own cadres. He highly praised their expertise and encouraged them to convey their knowledge and

experience to the Montenegrin medical corps in order to make them modern and efficient.

It was the merit of Prince Nicholas that many famous and learned men, not only of medical and health culture, but of culture in general, who influenced profoundly literature, science, history, translating into many foreign languages, left their mark in Montenegro. To mention some of them: doctors Miljanić, Kovačević, Filipović, Gvozdrenović, Kujačić, and particularly Petar Orahovac, a Montenegrin physician, who was appointed the Chief of Medical Corps of Bulgaria and in 1910, the President of National Bulgarian Assembly.